

Відгук
офіційного опонента на дисертацію Харкевич Наталії Валеріївни
«Переселенські процеси в Україні у 1944–1953 рр.: на матеріалах
Волинської і Рівненської областей», поданої до захисту у спеціалізовану
вчену раду Д 35.051.12 Львівського національного університету імені Івана
Франка на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі
спеціальності 07.00.01 – історія України

Вивчення переселенських/депортаційних процесів в Україні отримало новий науковий поштовх з часом здобуття нашою державою незалежності. Це було викликано процесами декомунізації, десталінізації, які намітилися вже на етапі горбачовської перебудови у другій половині 1980-х рр. Безумовно, що розглядаючи переселенсько-депортаційні процеси українців з Польщі на територію Волинської та Рівненської областей, та поляків із цього волинського регіону у Польщу на заключному етапі Другої світової війни та у післявоєнний час автор представляє у глобальну проблему, яка вже стала предметом дослідження українських та польських істориків. Однак Н. В. Харкевич вбачає своє завдання в тому, щоб представити цю проблему на регіональному рівні – на рівні Волині. В роботі автор аргументувала, що переселенський процес у Волинській та Рівненській областях був багатовимірним і включав в себе не лише польсько-українську депортаційно-переселенську тему, а й переселення чехів з Волині у Чехословаччину, і відповідно українців з Чехословаччини у волинський регіон. Особливе місце в роботі знайшла проблема руху трудових ресурсів у післявоєнний час, який реалізовувався радянською адміністрацією примусовими силовими методами. Особливо гострою стала проблема виселення з Волині учасників національно-визвольного руху – членів ОУН і УПА, тисяч їх прихильників, а інколи просто українських селян. Оскільки ця тема вимагає свого окремого наукового вивчення, то автор зачіпає цю проблему лише фрагментарно, у контексті українсько-польських переселенських/депортаційних процесів.

Про сучасний рівень рецензованої наукової праці свідчить регіоналізація проблеми, що наближує її за стилем історіописання «мікроісторії»; автор аргументує, що прив'язаність до окремої території дозволяє рельєфніше і досконаліше опиратися на місцеві архівні документи, залучити до вивчення теми й інші типи джерел.

Структурно дисертаційна праця складається із вступу, чотирьох розділів, висновків наукового дослідження та переліку джерел.

У вступі обґрунтовано вибір наукової проблеми для її вивчення та обґрунтовані обов'язкові для робіт такого типу наукометричні складові: мета, завдання, теоретико-методологічні засади, апробація результатів дослідження та ін.

У історіографічному аналізі проблеми автор зазначає, що адміністративно-командна система розглядала виселення народів як засіб врегулювання національних конфліктів, ослаблення соціальної напруженості та, що найважливіше, – вагомий чинник боротьби з національно-визвольним рухом. Щодо польської сучасної історіографії, то дослідниця зазначає, що частина їх демонструє відхід від наукових засад, вироблених ними раніше, оцінки депортаційних/переселенських процесів здійснюються в догоду певним політичним силам. Виходячи з цього Наталія Харкевич обґрунтовує власні дослідницькі завдання.

Робота написана на оригінальному джерельному матеріалі. Із фондів Державного архіву Волинської області вивчено документи Головного управління організованого набору і переселення при Раді Міністрів УРСР; матеріали – це в основному інформації та звіти відділу розселення переселенців при Волинському облвиконкомі. За характером це: списки переселенців з Польщі та Чехословаччини, відомості про їх облаштування на Волині (загальні по області і по кожному району). Відзначено, що більш точні інформації і звіти автор запозичила із фінансових відділів виконавчих комітетів міських та районних рад. Зокрема у Волинській області – це матеріали Луцького, Ковельського та Володимир-Волинського міськвиконкомів. У науковий вжиток

введено також майнові документи переселенців (заяви, описи майна, документи про фінансові розрахунки з переселенцями та ін.). Як видно, такий вид документів дав змогу автору дисертаційної праці більш точно відтворити переселенський процес.

Із Державного архіву Рівненської області автор проаналізувала комплекс матеріалів про вивезення польського населення з регіону, переселення українців в області з Польщі та прибуття українських переселенців з Польщі із південно-східних областей України. Окремий джерельний блок складають матеріали сектору розселення переселенців Рівненського облвиконкому – про прибуття переселенців і їх розселення в межах області, про наділення землею, фінансове забезпечення, житло, ремонт та будівництво будинків. Матеріали про соціально-побутове облаштування переселенців почерпнуто із такого виду документів як скарги переселенців, які вони надсилали до республіканських органів (навіть до М.С. Хрущова), до обласного і районного керівництва.

Робота також опирається на опубліковані джерельні комплекси. Особливе місце займають археографічні матеріали підготовлені колективом вчених Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Теоретико-методологічні засади дисертаційної праці зумовлені специфікою її предмету та поставленими завданнями, які вирішувалися шляхом поєднання загально-наукових, міждисциплінарних та спеціальних методів дослідження.

Перший розділ «Українське питання в радянсько-польських відносинах та початок переселень» присвячений аналізу геополітичних змін, які відбувалися у Центрально-Східній Європі на завершальному етапі Другої світової війни та у післявоєнний час. Автор зазначила, що рішення Кримської конференції лягли в основу укладеного 16 серпня 1945 р. в Москві договору між СРСР та Польською республікою про радянсько-польський державний кордон, а визначення кордону супроводжувалося значним переміщенням населення.

Автор зазначає, що створення змішаної польсько-радянської прикордонної комісії формально передбачалося ще договором від 26 липня 1944 року. Але у

зв'язку з таємним характером підписаного договору, триваючими бойовими діями і напруженою ситуацією в прикордонних районах, а також надією польської сторони на суттєві зміни лінії кордону вона так і не розпочала своєї роботи. Договором від 16 червня 1945 р. передбачалося створення змішаної комісії з місцеперебуванням у Варшаві через 15 днів після обміну ратифікаційними документами.

У дисертаційній роботі зроблено висновок, що розв'язання українського питання у воєнний та післявоєнний час пов'язувалися із вирішенням декількох глобальних проблем, окрім питання кордону між ПНР і УРСР, актуальним було питання великих національних груп – поляків в Україні та українців у Польщі.

Автор відстоює тезу, що у новій геополітичній ситуації СРСР був зацікавлений у вирішенні національної проблеми у західній частині УРСР та Польщі, яким мав стати евакуаційний рух українців з ПНР та поляків із західноукраїнських земель.

У цьому розділі проаналізовано угоду 9 вересня 1944 р. між урядом УРСР і ПКНВ та показано організаційну роботу із створенням структур для проведення переселенських акцій. Детально описано роботу евакорайонів, зокрема на Волині. Автор з'ясувала терміни та етапи проведення переселення, проаналізувала діяльність переселенських комісій, які виробили певні вказівки та інструкції. Окремі сюжети дисертаційної праці присвячені переселенню українців з Польщі з у південно-східні райони УРСР в контексті того, що згодом вони самостійно переселилися на Західну Україну у тому числі у Волинську та Рівненську області.

Третій розділ праці «Українські переселення з Волинської та Рівненської області (1944–1950 рр.)» присвячений детальному з'ясуванню проблеми розселення українців з Польщі на території Волинської та Рівненської областей переселенню польського населення з волинського регіону у Польщу, переселених українців з Чехословаччини та чехів з Волині, соціальній адаптації українців-переселенців у Волинській та Рівненських областях. У роботі суттєво уточнено дані про переселенців. Наприклад, зазначено, що у Рівненську область

прибуло 39158 переселенців (цифри, які фігурували раніше у історичних виданнях були майже удвічі більші); аналогічна динаміка відмічена і по Волинській області. Що ж до поляків, переселених з Польщі (64 тис. з Волинської області та 69 тис. з Рівненської області), то автор також стверджує, що вони є перебільшеними.

Як окремий дослідницький напрям у роботі представлено переселення чехів з Волині у Чехословаччину та українців з Чехословаччини у Волинську та Рівненську області. Автор обґрунтувала положення, що ці переселенські процеси проходили більш організовано, ніж переселення українців з Польщі. Становила, що українці з Чехословаччини селилися головним чином у південній Рівненщині.

У розділі проілюстровано соціально-побутові умови життя переселенців, діяльність місцевих органів влади по їх облаштуванню та соціальній адаптації. Проаналізовано умови життя переселенців: житло, фінансове становище, зайнятість, відносини з владою та ін.

Четвертий розділ праці «Переселенські процеси на Волині у 1948–1953 рр.) присвячений аналізу трудових ресурсів Волинської та Рівненської областей: визначено напрями їх переселення – у східні райони Російської Федерації та південно-східні області УРСР. Автор дослідила діяльність переселенського відділу, географію розселення переселенців та райони з яких вони прибували. У роботі здійснено висновок, що ці трудові переселення мали насильницький характер, тобто відповідали нормативним засадам існуючої радянської системи.

Висновки дисертаційної праці є аргументованими та виваженими; підсумки роботи цілком відображають задекларовану для захисту проблематику.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу, водночас хотів би висловити окремі зауваження та побажання:

FG
BB В цілому структура роботи дозволила комплексно розкрити поставлені завдання, однак видається, що предмет дослідження можна було б обмежити переселенськими/депортаційними процесами українців з Польщі та Чехословаччини; натомість проблема руху трудових ресурсів Волинської та

Рівненської областей у післявоєнний час в східні райони СРСР та південно-східні УРСР могла би стати питанням окремого дослідження; це дозволило б розлогіше та детальніше вивчити дану проблему;

У роботі розкрито процеси «самовільного» переїзду українських переселенців з Польщі із південно-східних областей УРСР у Волинську та Рівненську області, разом з тим, у роботі мало уваги приділено руху переселенців із волинського регіону у Львівську, Тернопільську та Дрогобицьку області та із цих областей на Волинь;

На нашу думку більш детальніше слід було зупинитися на проблемах організації серед переселенців навчально-освітнього процесу, питань культури у Волинській та Рівненській областях у післявоєнний час;

В роботі зустрічаються окремі мовні огріхи та неточності, інколи порушується логіка викладу певних проблем.

Водночас, висловлені зауваження в цілому не знижують належний рівень виконаної дисертаційної праці.

Дисертаційна робота Н. В. Харкевич написана на належному науково-теоретичному та методологічному рівні, містить самостійні висновки; є новим вкладом у розв'язання наукової проблеми – висвітлення переселенських /депортаційних процесів у Волинській та Рівненській областях у воєнний та післявоєнний час.

В процесі роботи над дисертацією здобувачка оволоділа методикою історичного дослідження, виявила вміння працювати з літературою та джерелами, аналізувати факти і явища, доходити аргументованих висновків.

Автореферат дисертації відповідає змісту дисертації. Основні її положення досить повно викладені авторкою у 10 публікаціях, 6 з яких опубліковані у фахових виданнях, які внесені до наукометричних баз даних.

В цілому можна зробити висновок про те, що Н. В. Харкевич досягнула мети і завдання дисертаційного дослідження. Воно є комплексною самостійною працею, має вагоме теоретичне і практичне значення.

Викладене дає підстави твердити, що рецензована дисертація «Переселенські процеси в Україні у 1944–1953 рр.: на матеріалах Волинської і Рівненської областей» відповідає вимогам ДАК України, а її авторка – Харкевич Н. В. заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

**кандидат історичних наук, професор,
професор кафедри нової та новітньої
історії України Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки**

М. М. Кучерепа

